

УДК 141.17.327.5

Феномен війни як елемент загальнофілософських і соціально-політичних поглядів Фрідріха Ніцше

THE PHENOMENON OF WAR AS AN ELEMENT OF THE FRIEDRICH NIETZSCHE'S GENERAL PHILOSOPHICAL AND SOCIO-POLITICAL VIEWS

ЗАХАРЧУК Олексій – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна

ORCID <http://orcid.org/0000-0001-9702-8373>

ПАЗИНИЧ Юлія – кандидат політичних наук, доцент кафедри філософії і педагогіки, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», просп. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, Україна

ORCID <https://orcid.org/0000-0003-2516-8638>

ZAHARCHUK Alex – Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy of Dnipro University of Technology, 19, Dmytro Yavornytsky Ave., Dnipro, 49005, Ukraine

PAZYNICH Yuliya – Candidate of Political Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy of Dnipro University of Technology, 19, Dmytro Yavornytsky Ave., Dnipro, 49005, Ukraine

DOI <https://doi.org/10.54891/2786-7013-2024-2-5>

Анотація. У статті проаналізовано феномен війни як невід’ємної складової філософських і соціально-політичних поглядів Фрідріха Ніцше. Зазначається, що Фрідріх Ніцше в цілому позитивно оцінював війну в її різноманітних проявах у житті суспільства, також вважаючи її природною, невід’ємною частиною соціального та індивідуального буття людини. Наголошено, що така позиція філософа у філософсько-історичному контексті мала багато прибічників серед відомих західних філософів різних часів. У процесі аналізу безпосередніх уявлень Фрідріха Ніцше про війну зроблено висновок, що ці уявлення мають ірраціоналістичний характер з елементами психологізму та біологізму. В цьому контексті розкрито органічний зв’язок ірраціоналістичного тлумачення феномену війни із загальнофілософськими ідеями мислителя. Безпосередньо вказано на зв’язок ідеї війни з ніцшеанською концепцією волі до влади, ідеєю надлюдини, концепцією аполлонійської та діонісійської (раціональної та ірраціональної) культури. Ці ніцшеанські ідеї також носять ірраціоналістичний характер. Окрім загально-філософського контексту в роботі аналізовано і більш практичні думки Фрідріха Ніцше щодо війни як невід’ємної частини соціально-політичних і культурних процесів в історії європейського суспільства. Саме в цьому контексті в даній роботі зазначено, що багато суджень Фрідріха Ніцше про зміст феномену війни та його вплив на життя суспільства мають корисний характер. Вони допомагають глибше та більш всебічно зрозуміти складну природу феномену війни, спираючись окрім ірраціоналістичного підходу ще і на психологічні та біологічні аспекти. Наголошено, що проблема війни використовується філософом і для критичного аналізу проблем європейського суспільства, яке, на думку Фрідріха Ніцше і багатьох його послідовників, набуває все більш кризового характеру з тенденцією до остаточного самознищення. Зазначається, що сам Фрідріх Ніцше головною причиною даної кризи вбачав саме раціоналізм, який найбільш притаманний наявній західній культурі. Зроблено висновок, що, незважаючи на деякі спірні моменти поглядів Фрідріха Ніцше на феномен війни, вони все ж таки мають позитивний і перспективний характер для подальшого осмислення даного феномену. Констатовано, що в умовах сьогодення, російсько-української війни, яка зараз вирує і стала викликом не тільки для українського суспільства, але і для всього людства, необхідно використовувати всі можливі інструменти для осягнення цієї проблеми, а також пошуку шляхів її подолання.

Ключові слова: Фрідріх Ніцше, війна, суспільство, культура, мораль, ірраціоналізм, надлюдина.

Summary. *The article analyzes the phenomenon of war as an integral component of Friedrich Nietzsche's philosophical and socio-political views. It is noted that Friedrich Nietzsche, in generally, positively assessed war in its various manifestations in the life of society, also considering it a natural, integral part of the social and individual existence of a human being. It is emphasized that this position of the philosopher in the philosophical-historical context had many supporters among famous Western philosophers of different times. In the analysis of Friedrich Nietzsche's direct ideas about war, it is concluded that these ideas have an irrational character with elements of psychologism and biologism. In this context, the organic connection of the irrationalist interpretation of the phenomenon of war with the general philosophical ideas of the thinker is emphasized. Directly, the connection between the idea of war and the Nietzschean concept of the will to power, the idea of superman, and the concept of Apollonian and Dionysian (rational and irrational) culture is pointed out. These Nietzschean ideas are also irrational in nature. In addition to the general philosophical context, the work also analyzes the more practical thoughts of Friedrich Nietzsche regarding war as an integral part of socio-political and cultural processes in the history of European society. It is in this context that this work indicates that many of Friedrich Nietzsche's judgments about the content of the phenomenon of war and its impact on the life of society are useful. They help to understand more deeply and comprehensively the complex nature of the phenomenon of war, relying on psychological and biological considerations in addition to the irrational approach. It is indicated that the problem of war is used by the philosopher for a critical analysis of the problems of European society, which, according to Friedrich Nietzsche and many of his followers, is becoming more and more crisis-like with a tendency towards final self-destruction. It is noted that Friedrich Nietzsche himself saw rationalism as the main cause of this crisis, which, in his opinion, is most characteristic of the existing Western culture. It is concluded that despite some controversial aspects of Friedrich Nietzsche's views on the phenomenon of war, they, nevertheless, have a positive and promising character for the further understanding of this phenomenon. It is emphasized that in today's conditions, in the conditions of the Russian-Ukrainian war, which is currently raging and has become a challenge not only for Ukrainian society, but also for all of humanity, it is necessary to use all possible tools to understand this problem, as well as to find ways to overcome it.*

Key words: Friedrich Nietzsche, war, society, culture, morality, irrationalism, superman.

Вступ. Проблема тлумачення ідеї війни у філософії Фрідріха Ніцше у даній статті розглядається як складова частина його соціально-політичної концепції. Її головним змістом є проблема подолання всебічної кризи західної цивілізації через пропозицію альтернативних шляхів розвитку, що і були запропоновані Фрідріхом Ніцше. Розгляд соціально-політичної концепції Фрідріха Ніцше та її окремих аспектів представляється важливим і для сучасності, тому що більшість нинішніх соціальних і політичних проблем були актуальними і за часів Фрідріха Ніцше. Власне кажучи, характер цих проблем практично не змінився.

Розгляд війни як органічного аспекту соціально-політичної концепції Фрідріха Ніцше представляється ще більше актуальним, тому що філософ, виходячи зі своїх ірраціоналістичних поглядів на буття, в цілому, і на соціально-політичний процес, зокрема, глибоко проаналізував і переосмислив ті механізми, що роблять війну можливою. Слід зауважити, що погляди Фрідріха Ніцше на війну, звичайно ж, є дискусійними, проте, багато елементів із цих поглядів мають велику теоретичну цінність для формування різнобічної, плюралістичної картини соціально-політичного буття, допомагають краще зрозуміти деякі реальні механізми, що створюють передумови до війни.

Аналіз останніх досліджень. Слід зазначити, що дослідники філософії Фрідріха Ніцше традиційно приділяють більшу увагу культурологічним, моральним, суспільно-політичним та іншим аспектам його вчення. Якщо тема війни і підіймалася у дослідженнях, то це відбувалося

переважно у контексті аналізу інших проблем ніцшеанської філософії, а не як окремий об'єкт дослідження. Отже можна констатувати, що, хоча у філософії Фрідріха Ніцше тема війни достатньо широко представлена, окремим предметом у подальших дослідженнях вона майже не фігурувала.

Якщо звернутись до закордонних досліджень, які дотичні до теми війни у філософії Фрідріха Ніцше, слід виділити роботи, які в цілому можна віднести до соціально-філософських або політико-філософських досліджень. Так у дослідженні Я. С. Гомеса-Джерія [17] тема війни розглядається як важливий елемент його політичної філософії, на яку свого часу звернули увагу ідеологи націонал-соціалізму. Безпосередньо аналізується праця Альфреда Боймлера, який разом з Альфредом Розенбергом є одним із найвпливовіших ідеологів Націонал-соціалістичної німецької робітничої партії (НСДАП). Автор дослідження, у тому числі, вказує, що Альфред Боймлер у своїх намаганнях адаптувати філософію Фрідріха Ніцше до потреб нацистської ідеології писав про нордичні солдатські достоїнства і чесноти. Військовий досвід він змальовував у героїчному ореолі. Водночас Я. С. Гомес-Джерія констатує, що у своїх працях Альфред Боймлер приховував ненависть Фрідріха Ніцше до націоналізму, відразу до Німеччини Бісмарка його часів і до прусського мілітаризму.

Інший дослідник С. Емден [16] розглядає питання впливу ніцшеанської філософії на європейську політичну культуру. Автор інтерпретує ніцшеанську критику та ідеї щодо розвитку Європи як певну альтернативу сучасній політичній європейській культурі, яка, зокрема, позбавлена духу войовничості.

Багато закордонних дослідників розглядають соціально-політичні ідеї Фрідріха Ніцше, зокрема тему війни, у контексті його вчення про волю до влади. Серед недавніх досліджень можна виділити роботи таких авторів як М. Делл [15], Л. Дж. Хатаб [19], Р. Зіммерман [24]. Тема війни як різновиду політичного конфлікту розглядається у нещодавніх роботах закордонних дослідників: Х. Сіменс [20], Дж. С. Пірсон [20,21], А. Врахімас [23].

Якщо звернутися до сучасних вітчизняних досліджень, слід констатувати, що робіт, які б безпосередньо своїм предметом мали тему війни в філософії Фрідріха Ніцше, майже немає. Але є багато наукових розвідок, де ніцшеанські погляди на війну аналізуються в різних соціальних, політичних, аксіологічних, психологічних та інших аспектах. У цьому контексті слід зазначити таких українських дослідників: Г. Арсентьева [1], Є. Бистрицький, Л. Ситніченко [3], К. Гончаренко, К. Крагель [4], Г. Католик [6], Т. Лютий [7, 8], І. Мацишина [9], А. Ріпа [13], В. Шамрай [14].

Якщо проаналізувати зміст їхніх досліджень, слід зауважити, що вітчизняні автори схильні надавати більшу увагу аксіологічним та психологічним аспектам у розгляді ідей Фрідріха Ніцше та їхнього впливу на різні сфери буття.

Можна констатувати, що тематика війни у філософії Фрідріха Ніцше представлена в сучасних вітчизняних та закордонних дослідженнях достатньо широко. Водночас, вона, як правило, не стає головним предметом досліджень, а радше допоміжний характер. Отже, таке положення справ обумовлює актуальність даної роботи, де війна як невід'ємний елемент ніцшеанської філософії є головною темою дослідження.

Мета статті полягає у виокремленні поглядів Фрідріха Ніцше на війну як на важливий елемент його соціально-політичних ідей у контексті філософії війни та визначенні актуальності погляду на війну крізь призму ніцшеанства.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, феномен війни в контексті російсько-української війни зараз набуває особливої актуальності. Аналіз останніх досліджень і публікацій говорить про значне поширення дискурсу за темою умов міжнародного миру у перший чверть ХХІ століття.

Відомо, що в найбільш рафінованій формі цю проблему ще у XVIII столітті сформулював видатний класик німецької філософії І. Кант: «природа непереборно хоче, щоб право отримало, зрештою, верховну владу. Те, що в цьому відношенні не зроблено, станеться, зрештою, само собою, хоч і з великими труднощами» [18, р. 288]. А відомий британський історик і соціальний філософ А. Тойнбі взагалі вважав, що війна – це «вада політики», певний неприродний стан, в якому опиняються народи з вини бездарних та аморальних володарів [21, р. 566]. У цілому, багато видатних мислителів різних часів засуджували війну та вважали її неприродним станом – Аристофан, Платон, М. де Монтень, Б. Паскаль, Ж.-Ж. Руссо, М. Ганді та багато інших.

Друга (діаметрально протилежна першому судженню) думка: мирне життя – лише короткий перепочинок між війнами, які постійно стрясають світову історію з того часу, як з'явилося людство. Війна – природний прояв тваринної натури людини, її волі до влади та руйнування. Так давньогрецький мислитель Геракліт стверджував: «Війна – батько всього і всього цар: одних вона зробила богами, інших – людьми; одних вона зробила рабами, інших – вільними [2]. Тобто в гераклітівському уявленні війна набуває онтологічного значення. Вона постає як невід'ємна складова буття людини і суспільства, вічне джерело соціальної диференціації та соціально-історичного структурування.

Уявленнь Геракліта додержується і відомий український філософ Д. Донцов: «Війна між націями вічна. Війна є вічна. Історія це підтверджує... Війна – це боротьба націй за їх посідання» [5, с. 243].

У цілому, цю думку підтримує багато відомих мислителів: Геракліт, Аристотель, Н. Мак'явеллі, Г.-В.-Ф. Гегель, К. фон Клаузевиць. Також серед прихильників такого бачення можна виділити і сучасних відомих мислителів. Наприклад, З. Бжезинський, С. Хантінгтон, Е. Тоффлер, Ф. Фукуяма. Звісно, що погляди Фрідріха Ніцше щодо війни варто вважати близькими до думок цих мислителів.

Аналізуючи ідею війни у філософії Фрідріха Ніцше, слід зазначити, що він розглядає її у двох контекстах: по-перше, феномен війни осмислюється філософом у контексті його загальнофілософських ідей; по-друге, власне, конкретних політичних реалій.

Починаючи свої міркування про війну, Фрідріх Ніцше наполягає на універсальності і необхідності даного явища не тільки для людського суспільства, але і для життя як такого: «Життя може бути збережене і продовжене тільки за допомогою безупинної війни між живими істотами, за допомогою боротьби між переможеними, котрі хотіли б бути переможцями, і переможцями, що у будь-який момент можуть стати переможеними. ... У цьому сенсі життя – це воля до панування і до влади, воля, що не знає ні спокою, ні відпочинку» [12, с. 109]. Вже у зазначеному висловленні філософа можна помітити, що війна, як фундаментальне явище життя за своєю природою також ірраціональна. Війна для Фрідріха Ніцше свого роду практична форма утілення волі до влади – основної ірраціональної ідеї у його філософії. Твердження Фрідріха Ніцше про ірраціональну природу війни і далі червоною ниткою проходить через його міркування.

Війна як фундаментальна цінність для життя також є незамінним інструментом для досягнення головного філософського ідеалу Фрідріха Ніцше – «надлюдини».

Війна, яка є способом утвердження панування одних людей над іншими за допомогою збройного насильства, служить найефективнішим засобом практичної реалізації волі до влади і, разом з тим, «знищення ланів ніжних культур», без чого, виявляється, неможливо в принципі поява «надлюдини».

«Надлюдина», згідно з Фрідріхом Ніцше, може виникнути тільки в горнилі великих воєн і до того ж на руїнах людської культури. За його задумом, глобальні війни, мілітаризація всіх

сфер життя суспільства, перетворення усіх до солдатів, переведення населення на військово-казармене положення і нав'язування йому похідного способу життя існування повинні стати кращою передумовою для появи «надлюдини».

Зрозуміло, що «надлюдина», на думку Фрідріха Ніцше, є абсолютно ірраціональною істотою. З цієї тези також очевидно, що війна має не менше значення і для формування культури, на ґрунті якої і виникне, в кінцевому підсумку, «надлюдина».

Для Фрідріха Ніцше війна – двигун культури саме через знищення «ніжних культур» (треба розуміти, не войовничих) «з новою силою приводяться в обертання механізми духовної майстерні» [10, с. 450].

Крім того, філософ вважає, що війна не просто коректує розвиток культури, відтинаючи нежиттєздатні відгалуження, вона, в першу чергу, – це колиска самої культури. Зрозуміло, що і сама культура є органічною частиною агресивних інстинктів. «Культура аж ніяк не може обійтися без пристрастей, пороків і злості» [10, с. 450]. Дані висловлення Фрідріха Ніцше як найяскравіше характеризують його як апологета ірраціоналізму.

Війна – не результат тих чи інших об'єктивних процесів у суспільстві, а продукт первинних інстинктів, що лежать в основі ества людини. Для Фрідріха Ніцше це настільки очевидно, що він якось особливо це не обговорює, але у всіх його висловленнях про війну ця ідея чітко відчувається. Так, багато проявів людської життєдіяльності і культури філософ витлумачує як деяку сублімацію інстинкту насильства, вираження мілітаристських устремлень у більш мирних формах. «Коли римляни в імператорську епоху трохи стомилися від воєн, вони намагалися знайти нову силу в цькуванні звірів, у битвах гладіаторів і в переслідуванні християн» [10, с. 450].

Але всі ці «сурогати війни» не можуть надовго стримати прагнення людини і суспільства до війни і, на думку Фрідріха Ніцше, період відносного «військового затишку» повинний закінчитися могутнім сплеском насильства, у формі найжорстокіших військових зіткнень. «Таке високорозвинене і тому неминуче мляве людство, як сучасне європейське людство, потребує не тільки війну взагалі, але навіть у найбільшій і найжахливішій війні – тобто в тимчасовому поверненні до варварства, – щоб не втратити через засоби до культури самої своєї культури і життя» [10, с. 450].

З подібних висловлень Фрідріха Ніцше можна зробити висновок, що війна, крім всього іншого, – це ще і «двигун прогресу». Війна – той єдиний механізм, що може врятувати культуру від застою й вмирання і забезпечити її подальший прогрес. При цьому мислитель особливо наголошує на тому факті, що умовою культурного прогресу є тимчасове відмовлення від самої культури, повернення суспільства до варварського, природного стану: «На користь війни можна сказати: ... вона варваризує людей і так робить їх більш природними. Для культури вона є пора зимової сплячки, людина виходить з неї більш сильною для добра і зла» [10, с. 333]. Зрозуміло, що під варварством, чи природним станом Фрідріх Ніцше саме і розуміє відмовлення суспільства від пріоритетності раціональних принципів у своїй життєдіяльності.

Таким чином, причини війни регулюються винятково психологічними механізмами, що уявляються філософом у вигляді послідовних циклів нагромадження і викиду психічної енергії. При цьому слід ще раз зауважити, що подібне положення справ Фрідріх Ніцше цілком схвалює, тому що війна в його розумінні – це механізм, який дозволяє людству і культурі постійно якісно оновлюватися.

Якщо розглядати ідеї Фрідріха Ніцше з позицій чистого психологізму, то, безумовно, війна, як і багато інших явищ, має психологічні передумови як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Питання, що в даному випадку первинно – об'єктивні зовнішні умови, чи суб'єктивні внутрішні, досить важко вирішити, на користь як першого, так і другого твердження можна

довго приводити різні аргументи. Оптимальним є облік як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів. Щодо абсолютизації останніх, до чого явно схиляється Фрідріх Ніцше, можна сказати лише те, що виводити з них усі прояви людської життєдіяльності виправдано так само, як і, скажімо, виправдано стверджувати, що в основі всіх процесів лежить поділ людей на дві статі.

Отже, щодо поглядів Фрідріха Ніцше на війну, можна стверджувати, що філософ оцінював дане явище як корисне для життя в цілому, так і для держави і суспільства зокрема. Зрозуміло, що дана позиція Фрідріха Ніцше вразлива для критики, особливо з погляду загальноприйнятої моралі. Однак, якщо оцінювати ідею про війну як про позитивне явище «зсередини» загальнофілософських поглядів Фрідріха Ніцше, необхідність такого ставлення філософа до війни стає очевидним.

У подальших міркуваннях про війну, що носять більш конкретний політичний характер, Фрідріх Ніцше, аналізуючи причини війни і можливі шляхи її подолання, вказує на низку факторів, які роблять практично неможливими усунення війни з життя суспільства.

«Жоден уряд не визнає, що він утримує військо для задоволення своєї пристрасті до завоювань, якщо до цього трапляється придатний випадок, але затверджує, що тримає його тільки для захисту країни, прикриваючись мораллю необхідної самооборони» [11, с. 178]. Тут можна погодитися з Фрідріхом Ніцше і констатувати, що і в сучасній міжнародній політиці будь-яка, навіть відверто агресивна держава використовує риторичку «самозахисту». Безпосередньо, якщо звернутися до одного з наративів, які поширює сучасна російська пропаганда щодо причин нападу російської федерації на Україну, бачимо ідею про «самозахист» від «агресивного Заходу», який, начебто, використовує українську державу як знаряддя для підступного знищення росії.

Далі Фрідріх Ніцше зазначає: «Таке тепер взаємне відношення всіх держав, що ґрунтується на припущенні добрих намірів у себе і злих у сусіда. Але це припущення таке нелюдське, мабуть жорстокіше самої війни, так у сутності якраз воно і служить причиною воєн, тому що кидає на сусіда тінь аморальності і тим, мабуть, викликає в ньому ворожі почуття, що переходять у справу» [11, с. 179]. У даних міркуваннях Фрідріх Ніцше, відштовхуючись від своєї основної ідеї про афективні, психологічні джерела війни (війна як пристрасть до завоювань), підводить під цей принцип усю схему військової політики держав. У цьому контексті слід наголосити, що принцип самозахисту, що лежить в основі військової доктрини більшості сучасних держав, критикується філософом з позицій гуманізму, високої моральності.

Способом досягнення міцного миру Фрідріх Ніцше називає повне і беззастережне роззброювання всіх країн, причому робить це він у прямо таки пацифістських висловах: «Сто разів краще загинути, чим розповсюджувати ненависть і страх – цей вислів мав би слугувати основним правилом для всякого окремого державного устрою» [11, с. 79].

Скоріш за все, ці висловлювання Фрідріха Ніцше не містять будь-якого сарказму, спрямованого проти ідей гуманізму і моральності. Просто, таким чином, мислитель хотів показати, що гуманістичний ідеал, хоч і гарний сам по собі, але реально недосяжний. Він, принаймні, вважав саме так: «Нашим ліберальним народним представникам бракує, як відомо, часу, щоб подумати про природу людини: інакше б вони знали, що працювати над полегшенням військової тяготи, – даремна праця. Навпроти, чим більше буде це нещастя, тим ближче будуть до Бога, який може один тут допомогти» [11, с. 179].

Отже, повного роззброювання, згідно думки філософа, можна буде досягти хіба тільки через божественне втручання, тому що прагнення до війни лежить у самій природі людини. Практичні ж зусилля по роззброюванню – це даремна, якщо не небезпечна витрата сил. А от створення кастового суспільства і надлюдини, як вважає Фрідріх Ніцше, цілком посилення

задача для людей. І треба мабуть «реально дивитися на речі», віддатися природним законам життя, а не прагнути до красивого і високого, але недосяжного ідеалу.

Можна зробити висновок, що Фрідріх Ніцше відкидає гуманістичні ідеали не як погані самі по собі, а як нефункціональні в умовах реального життя. Власне, і вся його критика моралі зводиться до цього висновку, що мораль слабкої більшості, якщо вона нехай хоча б кружним шляхом не веде до перемоги істинних форм життя, у кінцевому рахунку, веде до загибелі. Простіше кажучи, Фрідріх Ніцше вважає, що добро і зло, виходячи з принципу практицизму, треба поміняти місцями. Тому не дивно, що філософ прагнув виправдати війну і з моральної точки зору. Війна – це справжня моральна цінність, на яку повинне орієнтуватися суспільство. «Війна і мужність зробили більше великих справ, ніж любов до ближнього. Не ваша жалість, а ваша хоробрість рятувала досі нещасливих» [12, с. 42]. Чітко видно, Фрідріх Ніцше прагнув виправдати війну, і, у цілому, усю «нову мораль» як більш продуктивну і діючу.

Висновки. Таким чином, можна підсумувати: Фрідріх Ніцше, виходячи зі своїх загальнофілософських ірраціоналістичних установок, вважав війну неминучим, і, водночас, корисним явищем як для життя в цілому, так і для людського суспільства зокрема. Цей принцип він послідовно відстоює й обґрунтовує і на соціально-політичному рівні. Характеризуючи війну як неминучий елемент життя і соціально-політичної реальності, Фрідріх Ніцше пропонує суспільству відмовитися від даремних спроб позбутися цього явища. Для блага самого ж суспільства філософ пропонує змінити ставлення до війни з негативного на позитивне шляхом зміни моральної парадигми. Під цим Фрідріх Ніцше розуміє утвердження культу сили, принципу волонтаризму, ідеї ієрархічного суспільства.

Очевидно, що подібний рецепт Фрідріха Ніцше рішення проблеми війни в умовах сучасних соціально-політичних реалій неприйнятний. Однак це не зменшує цінності поглядів мислителя стосовно війни, особливо в тому, що стосується його критики соціально-політичних відносин, а також її причин, що лежать за рамками раціонального в людині. Безумовно, що цей аспект поглядів Фрідріха Ніцше на війну має перспективу як для подальшого теоретичного розгляду, так і застосування у соціально-політичній практиці.

Отже, якщо звернутися до сучасних реалій і, зокрема, до російсько-української війни слід наголосити, що вважати російсько-українську війну якимсь принципово новим, досі незнаним явищем, яке кардинально перевертає нашу картину світу, ми не можемо. Тим не менш, ця війна є явищем показовим. Вона демонструє, що саме концепція війни як природного стану більш відповідає реаліям суспільного життя.

Безумовно, що певна нерішучість західних демократій у цьому конфлікті обумовлена, в тому числі, традицією раціонального ставлення до війни (війна мусить бути справедливою, оголошеною відкрито, і взагалі крайнім засобом на протигагу перемовинам). Тому нагальною є потреба у переосмисленні сучасних поглядів на війну (принаймні у європейському просторі), і однією з підстав для цього переосмислення може виступати філософія Фрідріха Ніцше.

Список використаних джерел

1. Арсентьева Г. Ніцшеанська концепція «Воля до влади» як влада над собою, як свобода самовираження. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2015. Вип. 8. С. 7–9.
2. Бондар В. Філософія війни. Тернопіль: Тернопільський технічний університет ім. І. Пулюя. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74515789.pdf> (дата звернення: 26.09.2024).
3. Бистрицький Є., Ситніченко Л. Філософія і дискурс війни: Конфлікт світів як межа комунікативної теорії Юргена Габермаса. *Філософська думка*. 2022. № 3. 64–82.

4. Гончаренко К., Крагель К. Homo militaris: чому людина прагне війни? *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*. 2019. Вип. 61. С. 63–71.
5. Донцов Д. Націоналізм. Лондон-Торонто: Укр. Видавничча Спілка; Ліга Визволення України, 1966. 363 с.
6. Католик Г. Філософсько-психологічні аспекти феномен нігілізму: час і переосмислення (війна, пандемія, суспільний колапс). *Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки (до 35 роковин аварії на Чорнобильській АЕС)*: збірник тез I Міжнародної наук. конф. (м. Тернопіль, 22–23 квітн. 2021 р.). Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2021. С. 34–36.
7. Лютий Т. В. Філософія нігілізму Фридриха Ніцше у «Посмертних фрагментах» (1885–1888). *Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство*. 2024. Т. 13. С. 45–56.
8. Лютий Т. Ніцше. Самоперевершення. Темпора, 2016. 978 с.
9. Мацишина І. В. Homo sacer та виклик суб'єктності «ворога» в умовах російсько-української війни. *Політичне життя. Наукові рефлексії війни*. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2022. Т. 2. С. 15–22.
10. Ніцше Ф. Людське, надто людське: Книга для вільних умів. Львів: Астролябія, 2012. 408 с.
11. Ніцше Ф. Перемішані думки і вислови. Мандрівник і його тінь. Львів: Астролябія, 2012. 256 с.
12. Ніцше Ф. «Так мовив Заратустра. Книжка для всіх і ні для кого». ТОВ «Видавництво Фоліо», 2019. 256 с.
13. Ріпа А. Зміна парадигм: війна, безпека, забезпечення. Південноукраїнські наукові студії: програма та матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених. Одеса, 2024. С. 133–136.
14. Шамрай В. Війна як знецінення цінностей у глобальному світі. *Філософська думка: Війна. Суспільство. Демократія*. 2023. № 4. С. 5–20.
15. Dill M. On Parasitism and Overflow in Nietzsche's Doctrine of Will to Power. *The Journal of Nietzsche Studies*. 2017. № 48 (2). P. 190–218.
16. Emden C. The uneasy European. Nietzsche, nationalism and the idea of Europe. *Journal of European Studies*. 2008. № 38 (1). P. 27–51.
17. Gómez-Jeria J. S. Nietzsche, the Philosopher and Politician', By Alfred Baeumler, 2024. URL: <https://www.researchgate.net/publication/378709371> (accessed: 25.09.2024).
18. Guyer P. Introduction to Kant's essay in Political Philosophy: The Essential Texts. Steven M. Cahn, ed. Oxford: Oxford University Press, 2005. 588 p.
19. Hatab L.J. Nietzsche's Will to Power and Politics. In M. Knoll & B. Stocker, Nietzsche as Political Philosopher (pp. 113–134). Published by De Gruyter, 2014.
20. Pearson J.S. Nietzsche on Conflict, Struggle and War. Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 296 p.
21. Siemens H., Pearson J. S. Conflict and Contest in Nietzsche's Philosophy. New York: Bloomsbury 2020, 302 p.
22. Toynbee A. J. A Study of History. Edition HC Book: Oxford University Press, 1957. 863 p.
23. Vrahimis A. Philosophy (and Wissenschaft) Without Politics? Schlick on Nietzsche, German Idealism, and Militarism. *The Socio-Ethical Dimension of Knowledge*, 2022. Volume 26. P. 53–84.
24. Zimmermann R. «The Will to Power»: Towards a Nietzschean Systematics of Moral-Political Divergence in History in Light of the 20th Century. In M. Knoll & B. Stocker Nietzsche as Political Philosopher (pp. 39–59). Published by De Gruyter, 2014.

References

1. Arsentieva H. (2015). Nitssheanska kontseptsiia «Volia do vlady» yak vlada nad soboiu, yak svoboda samovyrazhennia [The Nietzschean concept of «Will to power» as power over oneself, as freedom of self-expression]. *Aktualni problemy filosofii ta sotsiologii – Actual problems of philosophy and sociology*, 8, 7–9 [in Ukrainian].
2. Bondar V. *Filosofiiia viiny*. Ternopil: Ternopilskiyi tekhnichnyi universytet im. I. Puliuiia [Philosophy of war. Ternopil: Ternopil Technical University named after I. Pulyuya]. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/74515789.pdf> (accessed: 26.09.2024) [in Ukrainian].

3. Bystrytskyi Ye., Sytnichenko L. (2022). *Filosofia i dyskurs viiny: Konflikt svitiv yak mezha komunikatyvnoi teorii Yurgena Habermasa* [Philosophy and Discourse of War: The Conflict of Worlds as the Limit of Jürgen Habermas's Communicative Theory]. *Filosofska dumka – Philosophical thought*, 3, 64–82 [in Ukrainian].
4. Honcharenko K., Krahel K. (2019). *Homo militaris: chomu liudyna prahne viiny?* [Homo militaris: why does man seek war?]. *Visnyk KhNU imeni V. N. Karazina. Serii «Filosofia. Filosofski perypetii» – Herald of V. N. Karazin KhNU. Series «Philosophy. Philosophical vicissitudes»*, 61, 63–71 [in Ukrainian].
5. Dontsov D. (1966). *Natsionalizm* [Nationalism]. London-Toronto: Ukr. Vydavnycha Spilka; Liha Vyzvolennia Ukrainy [in Ukrainian].
6. Katolyk H. (2021). *Filosofsko-psykholohichni aspekty fenomen nihilizmu: chas i pereosmyslennia (viina, pandemiia, suspilnyi kolaps)* [Philosophical and psychological aspects of the phenomenon of nihilism: time and reinterpretation (war, pandemic, social collapse)]. *Voieni konflikti ta tekhnohenni katastrofy: istorychni ta psykholohichni naslidky (do 35 rokovyn avarii na Chornobylskii AES): zbirnyk tez I Mizhnarodnoi nauk. konf. (m. Ternopil, 22–23 kvitn. 2021 r.)*. Ternopil: FOP Palianytsia V. A. [in Ukrainian].
7. Liutyi T. V. (2024). *Filosofia nihilizmu Frydrykha Nitsshe u «Posmertnykh frahmentakh» (1885–1888)* [Friedrich Nietzsche's philosophy of nihilism in «Posthumous Fragments» (1885–1888)]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Filosofia ta relihiieznavstvo – Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and religious studies*, 13, 45–56 [in Ukrainian].
8. Liutyi T. (2016). *Nitsshe. Samoperevershennia* [Nietzsche. Self-improvement]. *Tempora* [in Ukrainian].
9. Matsyshyna I. V. (2022). *Nomo sacer ta vyklyk sub'iektnosti «voroha» v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny* [Nomo sacer and the challenge of the subjectivity of the «enemy» in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Vinnytsia: DonNU named after Vasyl Stus. Politychne zhyttia. Naukovi refleksii viiny. Vinnytsia: DonNU imeni Vasylia Stusa – Political life. Scientific reflections on the war*, 2, 15–22 [in Ukrainian].
10. Nitsche F. (2012). *Liudske, nadto liudske: Knyha dlia vilnykh umiv* [Human, too human: A book for free minds]. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
11. Nitsche F. (2012). *Peremishani dumky i vyslovy. Mandrivnyk i yoho tin* [Mixed thoughts and sayings. The traveler and his shadow]. Lviv: Astroliabiia [in Ukrainian].
12. Nitsche F. (2019). *«Tak movyv Zarathustra. Knyzhka dlia vsikh i ni dlia koho»* [«Thus spake Zarathustra. A book for everyone and no one»]. TOV «Vydavnytstvo Folio» [in Ukrainian].
13. Ripa A. (2024). *Zmina paradyhm: viina, bezpeka, ubezpechennia* [Change of paradigms: war, security, security]. *Pivdennoukrainski naukovi studii: prohrama ta materialy VI Vseukrainskoi nauk.-prakt. Konf. studentiv ta molodykh vchenykh. Odesa* [in Ukrainian].
14. Shamrai V. (2023). *Viina yak znetsinennia tsinnosti u hlobalnomu sviti* [War as a devaluation of values in the global world]. *Filosofska dumka: Viina. Suspilstvo. Demokratsiia – Philosophical thought: War. Society. Democracy*, 4, 5–20 [in Ukrainian].
15. Dill M. (2017). *On Parasitism and Overflow in Nietzsche's Doctrine of Will to Power*. *The Journal of Nietzsche Studies*. № 48 (2). P. 190–218.
16. Emden C. (2008). *The uneasy European. Nietzsche, nationalism and the idea of Europe*. *Journal of European Studies*. № 38 (1). P. 27–51.
17. Gómez-Jeria J. S. (2024). *Nietzsche, the Philosopher and Politician*, By Alfred Baeumler, URL: <https://www.researchgate.net/publication/378709371> (accessed: 25.09.2024).
18. Guyer P. (2005). *Introduction to Kant's essay in Political Philosophy: The Essential Texts*. Steven M. Cahn, ed. Oxford: Oxford University Press, 588 p.
19. Hatab L. J. (2014). *Nietzsche's Will to Power and Politics*. In M. Knoll & B. Stocker, *Nietzsche as Political Philosopher* (pp. 113–134). Published by De Gruyter.
20. Pearson J. S. (2021). *Nietzsche on Conflict, Struggle and War*. Cambridge: Cambridge University Press, 296 p.

21. Siemens H., Pearson J. S. (2020). *Conflict and Contest in Nietzsche's Philosophy*. New York: Bloomsbury, 302 p.
22. Toynbee A. J. (1957). *A Study of History*. Edition HC Book: Oxford University Press, 863 p.
23. Vrahimis A. (2022). Philosophy (and Wissenschaft) Without Politics? Schlick on Nietzsche, German Idealism, and Militarism. *The Socio-Ethical Dimension of Knowledge*, Volume 26. P. 53–84.
24. Zimmermann R. (2014). «The Will to Power»: Towards a Nietzschean Systematics of Moral-Political Divergence in History in Light of the 20th Century. In M. Knoll & B. Stocker *Nietzsche as Political Philosopher* (pp. 39–59). Published by De Gruyter.